از نشانه‌های تصویری تا متن

به سوی نشانه‌شناسی ارتباط دیداری

بابک احمدی

نشر مرکز

فهرست

یادداشت برای چاپ دوم ۱
پیشگفتار ۳
۱. نشانه و تصویر ۵
۱-۱ نشانه‌شناسی و زیبایی‌شناسی ۶
۱-۱-۱ نشانه‌شناسی جدید ۶
۱-۱-۲ روش یا نظریه؟ ۱۱
۱-۱-۳ نشانه‌شناسی و زبانشناسی ۱۳
۱-۲ نشانه‌های دیداری ونشانه‌های تصویری ۱۶
۱-۳ خواندن تصویر ۲۰
۱-۴ پدیدارشناسی نگاه ۲۶
۲. نشانه و زبان ۳۱
۲-۱ نشانه چیست؟ ۳۲
۲-۲ نشانه‌های زبانشناسیک ۳۶
۲-۳ رمزگان و نماد ۳۹
۲-۴ انواع نشانه ۴۳
۲-۴-۱ تقسیم‌بندی پیرس ۴۳
۲-۴-۲ شمایل یا نمایه؟ ۴۷
۲-۵ دلالت ضمنی ۵۴
۲-۵-۱ معنای دیگر ۵۴
۲-۵-۲ معنای سوم ۵۹
۲-۵-۳ مجازها و استعاره‌ها ۶۲
۲-۶ سخن ۶۵
۲-۷ نهان شدن معنا ۶۸
۳. نشانه‌های تصویری ۷۳
۳-۱ بیان تصویری ۷۴
۳-۱-۱ درس‌هایی از نقاشی ۷۴
۳-۱-۲ عکس و فیلم ۸۰
۳-۲ داستان ترسیمی، داستان عکاسیک ۸۷
۳-۳ نظام‌های نشانه‌شناسیک سینمای گویا ۹۳
۳-۳-۱ شش نظام ۹۳
۳-۳-۲ تصویر ۹۵
۳-۳-۳ حرکت ۱۰۲
۳-۳-۴ نشانه‌های زبانشناسیک ۱۰۶
۳-۳-۵ آواها و موسیقی ۱۱۰
۳-۴ نشانه‌ها در فیلم انیمیشن ۱۱۴
۳-۵ نظام‌های‌نشانه‌شناسیک سینمای‌خاموش ۱۱۷
۳-۵-۱ اهمیت سینمای خاموش ۱۱۷
۳-۵-۲ چهار نظام ۱۱۹
۳-۵-۳ میان‌نوشت ۱۲۳
۳-۶ رمزگان و تصویر ۱۲۶
۳-۶-۱ رمزگان تصویری ۱۲۶
۳-۶-۲ رمزگان سینمایی ۱۲۹
۴. زبان و تصویر ۱۳۵
۴-۱ ارتباط ۱۳۶
۴-۱-۱ نظریه‌ی یاکوبسن ۱۳۶
۴-۱-۲ عناصر ارتباط تصویری ۱۴۳
۴-۲ تصویر و نشانه‌های زبانشناسیک ۱۴۷
۴-۲-۱ تصویر و زبانشناسی ۱۴۷
۴-۲-۲ نشانه‌های نوشتاری در تصویر ۱۵۱
۴-۳ زبان سینما ۱۵۴
۴-۴ نوشتار سینماتوگرافیک ۱۵۹
۴-۵ واحد تصویری، واحد زبانی ۱۶۱
۴-۵-۱ نما-واژه ۱۶۱
۴-۵-۲ دلالت تصویری ۱۶۵
۴-۵-۳ نما-تکواژ ۱۶۷
۴-۶ نحو در سینما ۱۷۱
۴-۶-۱ تدوین ۱۷۱
۴-۶-۲ نقد سینمای استوار به تدوین ۱۷۹
۴-۶-۳ نما-سکانس ۱۸۱
۴-۶-۴ نقطه‌گذاری سینماتوگرافیک ۱۸۴
۵. متن و تصویر ۱۸۷
۵-۱ ساختار و شکل ۱۸۸
۵-۲ ساختار متن ۱۹۰
۵-۲-۱ متن سینماتوگرافیک ۱۹۰
۵-۲-۲ از ایده تا متن ۱۹۲
۵-۲-۳ جهان متن ۱۹۷
۵-۳ تأویل متن ۲۰۰
۵-۳-۱ نیت مؤلف ۲۰۰
۵-۳-۲ گفتگو با متن ۲۰۳
۵-۳-۳ رقمی یا قیاسی؟ ۲۰۵
۵-۳-۴ دریافت و تأویل متن ۲۰۹
۵-۴ چند نکته در بررسی متن ۲۱۵
۵-۴-۱ سبک ۲۱۵
۵-۴-۲ ژانر ۲۲۰
۵-۴-۳ بینامتنی ۲۲۳
۵-۵ تصویر و آینه ۲۲۸
۶. روایت و تصویر ۲۳۳
۶-۱ روایت‌شناسی ۲۳۴
۶-۱-۱ روایت و تقلید ۲۳۴
۶-۱-۲ ساختار روایت ۲۳۹
۶-۱-۳ انگیزش ۲۴۳
۶-۲ طرح، داستان ۲۴۷
۶-۳ شکل‌های ساده ۲۵۲
۶-۴ روایت در فیلم ۲۵۵
۶-۴-۱ راوی در فیلم ۲۵۵
۶-۴-۲ سخن نامستقیم آزاد ۲۶۰
۶-۵ راست‌نمایی و واقعیت ۲۶۳
۶-۶ زمان و روایت ۲۷۳
۶-۶-۱ زمان متن ۲۷۳
۶-۶-۲ بازگشت به گذشته ۲۷۶
یادداشت‌ها ۲۸۳
پیوست ۳۰۳
برابرنامه‌های واژگان فرانسوی به فارسی ۳۱۱
برابرنامه‌های واژگان فارسی به فرانسوی ۳۱۳
نمایه‌ی نام‌ها ۳۱۵
نمایه‌ی عنوان فیلم‌ها ۳۲۳

۱ـ۱ نشانه‌شناسی و زیبایی‌شناسی

۱ـ۱ـ۱ نشانه‌شناسی جدید

از دهه‌ی ۱۹۵۰ به اینسو نشانه‌شناسی همچون روش پژوهش به‌ویژه در دو قلمرو شناخت دلالت‌ها و ادراک سازوکار ارتباط ها به‌کار رفته است. همپای گسترش روش بررسی ساختاری در بسیاری از علوم و شاخه‌های فلسفه، به نشانه‌شناسی توجه شد، و آثار اندیشمندانی چون لوی استروس (در زمینه‌ی انسانشناسی، مردمشناسی و بررسی فرهنگ‌ها)، میشل فوکو (فلسفه و به‌ویژه فلسفه‌ی علوم)، ژاک لاکان (روانکاوی، خاصه در تکامل نظریه‌های فروید) و رولان بارت (نظریه‌ی ادبی و نظریه‌های زیبایی‌شناسیک) تاثیر انکارناپذیری بر اندیشه‌ی فلسفی و علمی معاصر نهاد.[۱] تمام این اندیشگران به مباحث زیبایی‌شناسی و نظریه‌ی هنری توجه کرده‌اند، اما نقش رولان بارت در این میان اهمیت خاصی دارد. همراه بارت، اندیشگران برجسته‌ی دیگری چون تزوتان تودورف، ژولیا کریستوا، ژرار ژنت، اومبرتو اکو، کلود برمون، آلژیرداس ژولین گرماس در زمینه‌ی نظریه‌ی ادبی و سخن زیبایی‌شناسیک آثار مهمی پدید آوردند و دراین راه از آثار فرمالیست‌های روسی سود بردند. فرمالیست‌ها در دهه‌ی ۱۹۲۰ در اتحاد شوروی درباره‌ی ادبیات و سینما کارهای برجسته‌ای انجام داده بودند و آیینی در نقد ادبی پایه گذاشته بودند که با سلطه‌ی استالینیسم به اجبار ازمیان رفت.[۲]

در زمینه‌ی خاص نشانه‌شناسی تصویر که خود شاخه‌ای است از علم شناخت نشانه‌های دیداری، آثاری از بارت کارآیی بسیار یافتند که او در زمینه‌های عکاسی، سینما و نقاشی نوشته است. او خود به سال ۱۹۶۴ مبانی نظری اندیشه‌اش را در رساله‌ی عناصر نشانه‌شناسی شرح داده بود. جدا از این، فصلی از کتاب ساختار غایب نوشته‌ی اومبرتو اکو درباره‌ی «نشانه‌های دیداری» و نوشته‌های کریستین متز، ریمون بلور و پیرپائولو پازولینی در زمینه‌ی نظریه‌ی فیلم از میان مهمترین آثار در مورد نشانه‌های تصویری به‌شمار می‌آیند. کار این نویسندگان پایه گذاری و آغاز مباحثی نظری بود. اینان هرچند از نوشته‌های فرمالیست‌های

روسی (به‌ویژه آثار ویکتور شکلوفسکی و یوری تینیانوف) درباره‌ی سینما سود بسیار بردند، اما با اطمینان می‌توان گفت که بنیان نظری بحث از نشانه‌شناسی دیداری در دو دهه‌ی اخیر شکل گرفته است. این نکته‌ی مهم و جذاب را نیز نباید فراموش کرد که همزمان با شکل‌گیری این مباحث، انتقادهایی به مهمترین مبانی نشانه‌شناسی از سوی اندیشگران پیرو مکتب‌های دیگر آغاز شد. میان این انتقادها به‌گونه‌ای خاص باید از نقد نویسندگان پیرو آیین هرمنوتیک مدرن (به‌ویژه پل ریکور، و هانس روبرت یاس) و نقد ژاک دریدا یاد کرد. اندیشه‌های دریدا به پایه گذاری آیین «پساساختارگرا» منجر شد که با عنوان شالوده شکنی مشهور شده است. این انتقادها اساس یکی از مهمترین مکالمه‌های اندیشگرانه‌ی روزگار ما را پی ریختند، و همچون نقدی ریشه‌ای و رادیکال به‌کار کامل کردن مباحث اصلی نشانه‌شناسی آمدند و راه‌هایی تازه پیش‌روی نشانه‌شناسان و ساختارگرایان گشودند.[۳] اکنون به‌دلیل پیشرفت فن‌آوری (رایانه‌ها، تصاویر ناشی از آواها که در علوم و به‌ویژه علوم پزشکی کاربرد دارند، تصاویر موجی، تصاویر فضایی و غیره) نشانه‌شناسی دیداری اهمیت باز هم بیشتری یافته است و از سنت مکالمه با ناقدان سود بسیار می‌برد.

نشانه‌شناسی اگر همچون روش بررسی پدیدارها دانسته شود عمری طولانی دارد و پیشینه‌ی آن به رشد اندیشه‌های فلسفی و منطقی در یونان و هند باستان می‌رسد. در سده‌های اخیر بسیاری از دانشمندان علوم طبیعی بی‌آنکه درپی تدقیق مبانی کار خود برآیند از نشانه‌شناسی استفاده می‌کردند. از سال ۱۷۵۲ اصطلاح Sympomatologie (شناخت علائم بالینی) همچون روشنگر بخشی از علم پزشکی به‌کار رفت که نشانه‌های بیماری را بررسی می‌کند. حدود یکصد سال پیش منطقدان و فیلسوف پراگماتیست آمریکایی چارلز سندرس پیرس اصطلاح Semiosis را به‌کارگرفت و آن را پژوهش نسبت میان نشانه، مورد تاویلی و موضوع دانست.[۴] پیرس در آخرین سال زندگیش یعنی ۱۹۱۴ از اصطلاح Semiotics یا نشانه‌شناسی استفاده کرد. پیش از او، این واژه‌ی یونانی را جان‌لاک به‌سال ۱۶۹۰ در پایان مهمترین کار فلسفی خود یعنی رساله‌ای در پژوهش نیروی فهم آدمی به‌کار برده بود. نشانه‌شناسی آن‌سان که پیرس در نوشته‌های پراکنده و نامه‌هایش به‌کاربرد، دانش بررسی تمامی پدیدارهای فرهنگی است که به نظام‌های نشانه‌شناسیک تعلق داشته باشند و به‌گفته‌ی اکو اثبات این نکته است که «فرهنگ در بنیان خود ارتباط است». پیرس و چارلز ویلیام موریس که کوشید کار او را در زمینه‌ی نشانه‌ها، به‌ویژه در گستره‌ی رفتارگرایی دنبال کند، براین باور بودند که دامنه‌ی نشانه‌شناسی بسیار گسترده است، ارتباط به‌گونه‌ای کلی را دربر می‌گیرد و هر چیز که «دلالت بر چیزی دیگر کند»، در قلمرو آن جای خواهد داشت.

اندیشمند دیگری که در زمینه‌ی نشانه‌شناسی مباحث ارزشمندی طرح کرد زبانشناس سوییسی لویی فردینان دوسوسور بود، که درس‌هایش را در مورد زبانشناسی، شاگردانش